
ROD, VOJNA PROFESIJA I ORUŽANE SNAGE: PORAST VOJNE PARTICIPACIJE/ INTEGRACIJE ŽENA KAO EMANCIPACIJSKI TREND?

Tomislav SMERIĆ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 305-055.2:355.2
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 7. 1. 2004.

Članak se bavi razmatranjem niza tema vezanih uz vojnu participaciju žena/rodnu integraciju u suvremenim oružanim snagama te širim društvenim posljedicama ovih procesa. Uz kratak komentar složenog i zamršenog odnosa između državljanskih/vojnih prava/obveza žena, iznosi se i kratak povijesni pregled glavnih obilježja njihove vojne participacije. Pozornost se potom usmjerava na karakteristike posthladnoratovskih trendova vojne rodne integracije, posebno one aspekte procesa otkrivene u sociologijskim interpretacijama (I/O model, hipoteza o "postmodernoj vojsci", "teorija o nestajanju masovnih vojski"). Iznoseni su i suprotstavljeni argumenti "civilnih zastupnika" u odnosu na temu te je provedena usporedba njihovih s gledištima žena/muškaraca u oružanim snagama, utvrđenim rezultatima istraživanja provedenim u vojnom kontekstu. Zaključno, provedeno razmatranje sugerira oprez pri identificiranju nedvojbeno ostvarenoga višeg stupnja rodne ravnopravnosti i integriranosti žena u vojnom, s ostvarivanjem emancipacijskoga projekta u širem društvenom kontekstu.

✉ Tomislav Smerić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Tomislav.Smeric@pilar.hr

UVOD

Konstatacije prividno samorazumljive, poput one prema kojoj "oni koji posjeduju vojnu moć gotovo uvijek tvore i najviši društveni sloj" (Andreski, 1968., 26), sugeriraju istodobno i prihvaćanje stereotipnoga stajališta prema kojem se proširenje socijalne osnovice regrutiranja vojne elite (tj. povećanje

mogućnosti sudjelovanja u upravnom "aparatu dominacije"), identificira s oblikovanjem kanala uzlazne socijalne mobilnosti pripadnika nepriviligiranih slojeva ili grupa. Pritom se prešutno pretpostavlja da "moderni" (birokratski) vojni stratifikacijski sustav i profesionalizirani lik časništva, unutar kojeg je status pojedinca uvelike utemeljen na osobnim dostignućima, nivelira ili barem potiskuje važnost niza "socijalnih" (nevojnih) obilježja pripadnika organizacije, čime se oružane snage kvalificiraju i kao modernizirajući "tranzicijski" mehanizam.

Gotovo potpuna rodna ekskluzivnost bila je do sredine dvadesetoga stoljeća jedno od tipičnih obilježja grupacije vojnih časnika. Primjetan trend porasta vojne participacije žena, posebno u zadnjem desetljeću protekloga stoljeća, stoga se može promatrati kao specifičan indikator promjena socijalnoga i organizacijskoga formata oružanih snaga, ali i redefiniranja (ili barem relativiziranja) dotad gotovo samorazumljivih, ako ne i "suštinskih", paradigmatički "(hiper)maskulinih" obilježja kulture vojne profesije (Dunivin, 1994.; Rosen i sur., 2003.). Pritom je jačanje rodne integracije vojnih uloga iznova upozorilo na oružane snage kao na modernu društvenu instituciju, "osuđenu", uslijed internih, u znatnoj mjeri meritokratski orijentiranih načela dodjele statusa, na permanentno suočavanje s pitanjem vlastite socijalne reprezentativnosti – u ovom slučaju s izborom između uloge mehanizma prevladavanja ili reproduciranja jednog od oblika društvene nejednakosti, zasnovane na rodnim razlikama.

VOJNA PARTICIPACIJA ŽENA – PRAVO ILI DUŽNOST?

Trend porasta vojne participacije žena, kao i jačanje rodne integracije organizacijskih/profesionalnih uloga, promatran u odnosu na specifičnost mjesta vojne institucije u širem socijalnom stratifikacijskom kontekstu, prožet je nizom proturječja, pa pojava oprečnih interpretacija karaktera i dosega društvenih posljedica ovih procesa nipošto ne iznenađuje. S jedne strane, "feminizacija" zanimanja/profesija (tj. porast udjela žena u strukturi njihovih pripadnika), u pravilu se povezuje s opadanjem njihova društvenog ugleda te razine kompenzacija za profesionalni rad (Katunarić, 1984., 219) ili se čak smatra indikatorom njihove "proletarizacije" (Abercrombie i sur., 1988., 97). S druge strane, vojna participacija – pravo/dužnost obnašanja vojne službe – donekadavno neupitno konstituira i jedan od preduvjeta/indikatora stjecanja punopravnoga građanskog/državlanskog statusa pojedinih društvenih grupa te bi stoga (djelomična) "feminizacija" zanimanja/profesije u vojnom kontekstu, rezultirajući porastom "socijalne reprezentativnosti" oružanih snaga, mogla (načelno) implicirati i uklanjanje jedne od osnovica strukturiranja društvenih nejednakosti/obrazaca diskriminacije. No rekon-

strukcija povijesnih trendova vojne participacije žena pokazuje da ona nije bila na izravan način povezana s orijentacijom prema ostvarivanju "političkog mita" koji u liku "građanina vojnika" pronalazi utjelovljenje simbioze vojne participacije i političke reprezentacije,¹ nego je, suprotno, u pravilu ostvaren građanski/državlanski status (utemeljen na stečnom pravu glasa) služio naknadno kao politička osnova oblikovanja zahtjeva za promjenom statusa žena u oružanim snagama. Prijenos formalno punopravnoga političkog statusa žena u vojni kontekst odvija se pritom kroz niz sukcesivnih etapa prevladavanja specifičnih ekskluzivističkih zapreka – od posvemašnje isključenosti prema potpunoj rodnoj integraciji organizacijskih/profesionalnih uloga. No zasnovanost vojne participacije žena (u pravilu) na načelu slobodnog izbora (profesije) pritom postaje izvorom proturječja. Naime, spomenuto je načelo u koliziji s "univerzalističkim", formalno nediskriminativnim regrutacijskim obrascima obvezujućim za sve građane/državljanke, kao i sa specifičnim vojnim organizacijskim pravilima (npr. onima raspoređivanja na dužnosti). Utoliko suočavanje vojne institucije s procesom jačanja vojne participacije žena, pri čemu se rodna integracija susreće i s ekskluzivističkom prirodom profesionalizma, odražava obuhvatnije pitanje dosega pune integracije žena u političku zajednicu, u okolnostima u kojima postoji "rodna nejednakost" u odnosu na definiciju obveza/prava državljana (Burk, 1995.; Snyder, 2003.). Odgovor na dilemu trebaju li žene izboriti jednak "vojni" status ili izbjeći integraciju u "maskulinu" organizacijsku kulturu stoga tek prividno iziskuje provođenje jednostavnoga "političkog" izbora između "više mogućnosti".

REKONSTRUKCIJA OBRISA POVIJESNOGA TRENDA – ODABRANI PRIMJERI

Usporedba trendova vojne participacije žena u različitim nacionalnim kontekstima od druge polovice 19. stoljeća, uz specifičnosti, otkriva i niz zajedničkih obilježja. Počeci moderne vojne participacije žena obično se vežu uz Krimski rat (1853./56.) i "egzemplarnu" ulogu Florence Nightingale u "pretvaranju njege ranjenih vojnika u respektabilnu djelatnost pripadnica srednje klase" (Jessup, 1996., 86). Medicinska skrb o vojnicima institucionalizirana je u britanskoj vojsci 1881. uspostavom *British Army Nursing Service*, koja je predstavljala osnovu naknadnoga razvoja specijaliziranih granskih, ekskluzivno ženskih, zborova (npr. *Queen Alexandra's Royal Army Nursing Corps*) kao tijela s pomoćnom ulogom. Proširenje pomoćne uloge žena nastupa s Prvim svjetskim ratom. Zbog potrebe "oslobađanja" muškaraca za borbene uloge, 1916. osnovan je *Women's Army Auxiliary Corps* (kasnije *Queen Mary's Army Auxiliary Corps*, raspušten 1919.), u sklopu kojega žene

prvi put stupaju u vojnu službu (nose vojne odore i primaju vojničke plaće), obnašajući dužnosti vozačica, telefonistica, kuharica, službenica itd. Sličan obrazac uključivanja žena, kao "prirodnoga proširenja" područja njihovih "tradicionalnih" uloga i na vojni sektor u razdoblju krize, karakterizira i SAD za Prvoga svjetskog rata (Miller, 1995., 5). "Uz" američku vojsku (ne i "u" njoj) dobrovoljno, no bez dodjele punih vojnih privilegija, služi oko 33.000 žena (od toga 21.000 u ženskom *Army* i *Navy Nurse Corps*, kao pomoćnim tijelima odvojenim od "osnovnog" sastava tih grana te u službeničkim ulogama u Ratnoj mornarici i Zboru marinaca). Tijekom Drugog svjetskog rata, u sklopu kampanja "oslobađanja muškaraca za borbu", primijenjen je isti obrazac regrutacije, no uz znatno omasovljenje vojnoga sudjelovanja žena. Tako u SAD-u čak 350.000 žena sudjeluje u 1942./43. u osnovanim granskim pomoćnim ženskim zborovima (npr. *Women's Army Auxiliary Corps* i *Women Accepted for Volunteer Service*) u različitim neborbenim ulogama, uključujući i pilotske (Moskos, 1990.; Miller, 1995.; Harrell i Miller, 1997.), dok u V. Britaniji 215.000 žena sudjeluje u *Auxiliary Territorial Service*, osnovanom 1938. (Jessup, 1996., 87). Pritom porast stupnja vojne participacije žena prati i rast njihova udjela u "civilnoj" radnoj populaciji.² No usprkos omasovljenju, vojna participacija žena zadržala je "sporadičan" karakter – ratno novačenje žena za obavljanje "tradicionalno" ženskih zadaća u funkciji "oslobađanja" muškaraca za borbu, slijedi poratni povratak većine žena u civilni život (Shields, 1988., 100).³ Donošenjem *Women's Armed Services Integration Act* u SAD-u (1948.) formalizirana su ograničenja ženske vojne participacije/rodne integracije u oružanim snagama na području novačenja, promaknuća te dostupnosti borbenih uloga (Moskos, 1990.; Miller, 1995.),⁴ dok je u Ujedinjenom Kraljevstvu (1949.) formiran *Women's Royal Army Corps* kao tijelo u sklopu kojega žene, sve do ukidanja "segregacije" 1993., ostvaruju poseban (od "muških" različit) tip vojnih karijera, obilježen nizom ograničenja (Jessup, 1996., 87). Prijelazom na posve dobrovoljački sastav oružanih snaga (nakon ukidanja obvezne vojne službe), u razdoblju promjene njihova organizacijskoga formata potkraj 1960-ih i tijekom 1970-ih u SAD-u se postupno uklanja niz ograničenja vojne participacije žena, što je primarno motivirano vojnim potrebama za kvalificiranim osobljem: 1967. ukinuto je ograničenje od 2% udjela, 1970. prve su časnice primile generalski čin, 1972. ženama je dopušteno pohađanje programa za pričuvne časnike (ROTC), a 1976. i vojnih akademija, 1975. napuštena je praksa otpuštanja žena u slučaju trudnoće i uvedeni su (šestotjedni) porodiljski dopusti, dok su posebni pomoćni ženski zborovi ukinuti 1978. (Shields, 1988.; Moskos, 1990.; Harrell i Miller, 1997.).⁵ Broj vojnih dužnosti dostupan ženama povećava se, no restrikcije izravne borbene participacije osta-

ju na snazi, pa u ratnim sukobima (npr. u ratu u Vijetnamu) žene i dalje služe u neborbenim ulogama izvan borbenih zona (Miller, 1995.).

Neka su od spomenutih obilježja procesa rodne integracije, usprkos znatnim kontekstualnim razlikama, razaznatljiva čak i u vojnim organizacijama u kojima je stupanj socijalne ekskluzivnosti/korporativnosti vojne profesije izražen u manjoj mjeri – primjerice u "rutiniziranim revolucionarnim" vojskama (Perlmutter, 1977.) poput onih u Izraelu i Kini. U preddržavnim vojnim formacijama u Izraelu žene su sudjelovale u rodno integriranim postrojbama (što je ponekad uključivalo i udio u borbenim djelovanjima).⁶ Poslije 1948., nakon kratkotrajnoga razdoblja postojanja posebnih ženskih bojni, žene su u oružanim snagama raspršene u razne postrojbe. Inicijalno neovisni ženski zbor *Chen* (osnovan 1948. po britanskom modelu) transformiran je u specifičan sustav potpore ženama u IDF-u. U suvremenom Izraelu obvezna vojna služba, usprkos primjeni sve selektivnijih kriterija (Cohen, 1995., 238), obuhvaća i neudane žene bez djece od 18 do 26 godina (u trajanju od jedne godine i devet mjeseci), dok ostvarivanje časničkoga položaja uključuje i dodatnu devetomjesečnu obvezu služenja. Žene u pravilu služe u neborbenom (pomoćnom te pomoćnom borbenom) sektoru te čine oko 10% stalnoga vojnog sastava (Gal, 1986., 48). Pravilo o isključenosti žena iz borbenih uloga (utvrđeno 1943.) relativizirano je sredinom 1990-ih uklanjanjem zapreka pohađanju pilotskih škola te raspoređivanjem žena u pogranične postrojbe.⁷ Sličnosti s općim obrascem promjena primjetne su i u obilježjima sukcesivnih etapa vojne participacije žena u Kini – od (1) participacije žena u nekonvencionalnim operacijama, uključujući i borbene, tijekom revolucionarnoga razdoblja; (2) uključenosti u pomoćne, uz isključivanje (formalno od 1949.) iz borbenih uloga tijekom postrevolucionarnoga razdoblja; (3) isključivanja žena tijekom razdoblja demobilizacije (u korejskom i vijetnamskom ratu žene služe u ratnim zonama, no ne i na borbenim dužnostima), do (4) razdoblja sve veće participacije u redovitim vojnim formacijama, primarno u neborbenim ulogama (npr. 70,6% svih žena u vojsci 1990. radi u medicinskim ustanovama), uz postupno otvaranje borbenih specijalnosti i za žene. Profesionalne časnice čine 76,5% ukupnoga broja žena u vojsci (1987.), a žene čine oko 4% ukupnoga broja vojnog osoblja (Xiaolin, 1993.).

POSTHLADNORATOVSKA TRANSFORMACIJA ORUŽANIH SNAGA I VOJNA PARTICIPACIJA ŽENA

Trend povećane vojne participacije žena, kao i proces jačanja unutarorganizacijske rodne integracije uloga (djelomične "feminizacije" profesije), posebno je izražen u razdoblju posthladnoratovske transformacije oružanih snaga. O povećanoj

zastupljenosti žena u sastavu oružanih snaga zemalja članica NATO-a u ovom razdoblju svjedoče podaci prikazani u Tablici 1.

Zemlja	Broj 1987.*	% žena u ukupnom sastavu 1987.	Broj 2000.**	% žena u ukupnom sastavu 2000.
Belgija	3496	3,8	3202	7,6
Kanada	7724	9,1	6558	11,4
Danska	821	3,0	863	5,0
Francuska	20.470	3,7	27.516	8,5
Zapadna Njemačka/ Njemačka	141	0,03	5263	2,8
Grčka	1640	1,0	6155	3,8
Italija	-	0	438	0,1
Nizozemska	1644	1,5	4170	8,0
Norveška	540	1,4	1152	3,2
Portugal	9	0,001	2875	6,6
Španjolska	-	0	6462	5,8
Turska	-	-	917	0,1
Velika Britanija	16.323	5,1	16.623	8,1
SAD	220.250	10,2	198.452	14,0
Luksemburg	-	-	47	0,6
Češka	-	-	1991	3,7
Mađarska	-	-	3017	9,6
Poljska	-	-	277	0,1

❶ **TABLICA 1**
Zastupljenost žena u oružanim snagama zemalja članica NATO-a (izvori: * Jessup, 1996., 83; ** *Annual Review of Women in NATO's Armed Forces*. (2001.). NATO Review, 49(2): 34)

Uz razlike u stupnju (promjene) razine vojne participacije žena između pojedinih zemalja u ovom razdoblju, primjetna je pojava da udio žena raste (čak i) u sklopu trenda smanjivanja brojčane veličine oružanih snaga, koji uključuje i opadanje apsolutnoga broja žena u vojskama neklih zemalja. Broj žena u dobrovoljnoj službi u oružanim snagama zemalja članica NATO-a porastao je sa 30.000 1961. godine na 288.000 2001. godine (Nielsen, 2001.).⁸ Pritom između zemalja članica NATO-a postoje znatna odstupanja u odnosu na stupanj i karakter rodne integracije, tj. dostupnost pojedinih organizacijskih položaja i uloga ženama. Dok je u nekim zemljama ženama omogućeno služenje na borbenim dužnostima (npr. Norveška, Danska), u većini drugih ono je u manjoj ili većoj mjeri ograničeno. Istodobno, podzastupljenost žena u strukturi visokih časnika gotovo je univerzalno obilježje njihova profesionalnoga položaja.⁹ Zastupljenost žena u časničkom zboru također je obilježena nacionalnim specifičnostima. Dok u Turskoj žene mogu služiti u vojsci isključivo u statusu časnika, u drugim zemljama, uz odstupanja u zastupljenosti žena na pojedinim razinama vojne hijerarhije, takva ograničenja nema – npr. u oružanim snagama SAD-a časnice čine 16% ukupnoga broja žena u vojsci, što je udio koji se poklapa s onim muških časnika u odnosu na vojnike i dočasnike (Titunik, 2000.).

SOCIOLOGIJSKE INTERPRETACIJE TRENDNA

Razmatrajući obilježja naznačenoga trenda, Moskos (1988., 16), u sklopu općeg I/O modela promjene socijalnoga formata oružanih snaga,¹⁰ prepoznaje u njemu proces organizacijskoga redefiniranja ženskih uloga – od "institucionalnoga" modela ograničena zapošljavanja ("ograničena obrasca karijere") do proširenoga "zanimanjskim" modelom vojnoga zapošljavanja žena ("otvorenim obrascima karijere"). Na temelju razmatranja obilježja vojne participacije žena u SAD-u Shields, u referentnom okviru I/O modela, zaključuje da "žene ne smatraju vojsku tek jednim od poslodavaca, već su privučene jedinstvenim aspektima vojne institucije", no da istodobno, zbog neadekvatne prilagodbe oružanih snaga na povećani udio žena u sastavu njihova osoblja, one ne uživaju potpunu podršku "u svojim institucionalnim identitetima". Ova autorica smatra da je snažna "institucionalna privrženost" žena oružanim snagama tijekom 1950-ih i 1960-ih, usprkos postojanju niza formalnih ograničenja, kao i pojave povremenih "muških" neformalnih kampanja "ocrnjivanja" usmjerenih protiv njihova vojnog angažiranja, zasnovana na kompatibilnosti "tradicionalnih ženskih poziva" (u kojima su u vojsci zapošljavane) i vojnih institucionalnih vrijednosti – npr. ženska "uloga majke/njegovateljice" uključuje i "(institucionalnu) predodžbu o samožrtvovanju" (Shields, 1988., 100-102). Prijelazom na dobrovoljački sastav i tržišni model regrutiranja osoblja raste važnost "zanimanjskih" čimbenika motivacije izbora vojne karijere za žene – od relativno više razine plaća u vojsci (u odnosu na zanimanja u kojima se žene zapošljavaju u civilnom sektoru) i višega stupnja sigurnosti radnoga mjesta do mogućnosti za stjecanje dodatnoga obrazovanja (posebno u vještinama "transferabilnim" u civilni sektor). No porast važnosti ovih faktora ne uklanja i "institucionalnu motivaciju" žena, o čemu svjedoče rezultati niza istraživanja kojima je konstatirana relativno istaknutija uloga "institucionalnih" razloga u odnosu na "zanimanjske" razloge njihova stupanja u vojsku (posebno časnica), čak i usprkos okolnosti da nedostupnost borbenih dužnosti više pogoduje razvoju "zanimanjske" orijentacije (Shields, 1988., 103-106). No i unatoč djelovanju niza faktora – od porasta broja žena u oružanim snagama, bolje usklađenosti fizičkih sposobnosti sa zahtjevima pojedinih poslova, egalitarnijih stavova prema ulozi žena u društvu do razvoja eksplicitnih programa i regulative u odnosu na seksualno uznemiravanje/zlostavljanje – koje je postupno stvorilo povoljniju okolinu za žene u vojsci, niz nerazriješenih problema adaptacije vojne organizacije na izmijenjenu rodnu strukturu (npr. pitanja statusa žena u trudnoći, problema vezanih uz brigu o djeci itd.)¹¹ i dalje slabi "institucionalnu" ori-

jentaciju žena (što se manifestira, primjerice, i višom stopom napuštanja organizacije žena u odnosu na muškarce) te predstavlja zapreku cjelovitijoj rodnoj integraciji (Shields, 1988., 108).

Analizirajući obilježja povijesno dominantnih (sukcesivnih) tipova oružanih snaga, Moskos i Burk (1998., 169) iznose pretpostavku o promjeni vojne uloge žena od "isključenosti ili (oblikovanja) posebnoga zbora" u "ranomodernim" prethladnoratovskim oružanim snagama, preko "parcijalne integriranosti" u hladnoratovskim vojskama "kasne moderne" do "potpune integracije" u "postmodernim", posthladnoratovskim oružanim snagama. Provjera utemeljenosti ove hipoteze u sklopu istraživanja provedenog u trinaest zemalja (Moskos i sur., 2000.) upozorila je na osjetno proširenje vojne uloge žena, no ne i na njihovu potpunu integriranost pretpostavljenu modelom. Dok je načelo potpune rodne integracije u nekima od istraživanjem obuhvaćenih zemalja prihvaćeno (Kanada, Nizozemska, Južna Afrika), u drugima je ono ostvareno tek dijelom ili u minimalnoj mjeri, u pravilu zbog ograničenja pristupa žena specifičnim borbenim ulogama, zasnovanom na pretpostavci o potencijalnom "umanjivanju borbene učinkovitosti".¹² Iako povećana responzivnost suvremenih vojski na promjene u širem društvenom kontekstu (Moskos i Burk, 1998., 177) "ne pretvara automatski (izmijenjene) *de iure* politike u *de facto* mogućnosti" povećane rodne integracije (Williams, 2000., 270), niz ishoda pojedinačnih sudskih slučajeva u kojima je načelo rodne ravnopravnosti u odnosu na dostupnost obnašanja javnih službi ("jednakost mogućnosti") primijenjeno i na oružane snage, rezultira osiguravanjem obrasca uspostave normativnog okvira s dalekosežnim posljedicama za vojni (organizacijski i profesionalni) status žena.¹³ Imperativnom prilagodbom vojnih unutarinstitucionalnih politika na takve eksterne "pritiske" vojska (potencijalno) postaje rodno egalitarnijom u odnosu na druge društvene institucije u kojima je primjena formalno prihvaćenoga načela rodne jednakosti podložna manje striktnoj opservaciji.

Porast zastupljenosti žena u oružanim snagama može se promatrati kao "regrutacijski odgovor na posebne ekonomske, demografske i tehnološke okolnosti" (Jessup, 1996., 85), koje utječu i na promjene vojnoga organizacijskog formata. U sklopu empirijske verifikacije "teorije o nestajanju masovnih oružanih snaga",¹⁴ koja je obuhvatila analizu promjena strukture vojski petnaest zapadnoeuropskih zemalja (članica i nečlanica NATO-a, u kojima je do 1991. postojala zakonski utvrđena državljanska obveza vojne službe) od 1970. do 1994., Haltiner je posebnu pozornost posvetio udjelu žena u ukupnom sastavu oružanih snaga (WR – *women participation ratio*) kao važnom "objektivnom indikatoru" stupnja diferencijacije

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 1-2 (75-76),
STR. 185-206

SMERIĆ, T.: ROD,
VOJNA PROFESIJA...

i specijalizacije strukture vojnih uloga te, posredno, i stupnja promjene formata masovnih snaga (Haltiner, 1998., 12).¹⁵ Analizom podataka utvrđeno je postojanje negativne korelacije između stupnja vojne participacije žena i "masovnoga formata" oružanih snaga. Pritom Haltiner posebno ističe nalaz prema kojem stupanj vojne participacije žena raste proporcionalno smanjivanju udjela vojnih obveznika u ukupnom sastavu oružanih snaga. Stoga, pravi uzrok otvaranja oružanih snaga vojnoj službi žena ovaj autor vidi u ukidanju opće vojne obveze te naknadnoj nemogućnosti pronalaženja osoblja (odgovarajućih kvalifikacija) na tržištu rada, prognozirajući da će vojna participacija žena u zapadnoeuropskim oružanim snagama osjetno porasti tek u slučaju ostvarivanja tih dviju pretpostavki (Haltiner, 1998., 27 i 32). Treba dodati da neki autori upozoravaju da pojava trenda "privatizacije" dijelova oružanih snaga – posebno pomoćnih sektora u kojima je zastupljenost žena znatno izraženija u odnosu na njihov udio u borbenom sektoru, vjerojatno predstavlja i krajnju točku "prodora žena" u vojnu organizaciju, možda čak i naznaku početka oblikovanja suprotnoga trenda (Van Creveld, 2002., 131).

POLEMIČKA STAJALIŠTA

Potaknut trendom povećanja vojne participacije žena, problem odnosa rodne integracije i "tradicionalne" vojne organizacijske kulture profilirao se, posebno u SAD-u, kao istaknuto polemičko područje. Zagovornici i protivnici proširene vojne uloge žena pritom polaze od suprotstavljenih definicija obilježja vojne kulture. Shvaćanje vojne organizacije kao "arhetipskoga patrijarhalnog socijalnog sistema" (Jessup, 1996., 88), tj. "arhetipskoga institucionalnog utjelovljenja dominantne maskuline kulture", koji promovira "hipermaskuline" kvalitete dominacije, asertivnosti, agresivnosti, samodostatnosti i kompetitivnosti, vojnu kulturu prepoznaje kao antagonistički orijentiranu prema ženama i vrijednostima vezanim uz "feminost" (Titunik, 2000.).¹⁶ Stajalište "radikalnoga feminizma" ne vidi u procesu rodne integracije u oružanim snagama istodobno i emancipacijski proces, nego ostvarivanje "ženskog interesa" pronalazi u jačanju pacifizma, antimilitarizma te demilitarizacije društva (Miller, 1995.; Klein, 1999.). Pomalo paradoksalno, slično rodno ekskluzivističko gledište o vojnoj organizaciji/kulturi dijele i "konzervativni" protivnici rodne integracije. Porast vojne participacije žena i napredovanje rodne integracije vojnih uloga ovo stajalište ocjenjuje kao neuspjelo, "kontraproduktivni" socijalni eksperiment "u političkoj korektnosti" (Van Creveld, 2002., 132), koji prerasta u permanentnu disruptivnu snagu u vojnoj organizaciji. "Oponenti"

drže da spomenuti procesi imaju za posljedicu stvaranje strukturalnih pretpostavki niza negativnih pojava (poput porasta učestalosti seksualnog uznemirivanja i zlostavljanja), koje uz nužno uvođenje "dvostrukih standarda" (zbog nedostatnih bioloških, tj. fizičkih, sposobnosti žena)¹⁷ štete borbenoj učinkovitosti (spremnosti, koheziji i moralu vojnih postrojbi).

Pritom obje "protuintegracijske" perspektive suočavaju žene u oružanim snagama s apriornom osudom – uspjeh žena u obnašanju netradicionalnih uloga dovodi u pitanje njihovu "femininost", dok je neuspjeh potvrđuje. Spomenuto dijelom objašnjava i nesklonost vojnkinja netradicionalnim, "muškim" dužnostima (Shields, 1988., 107), a ovo se "proročanstvo koje samo sebe ispunjava" manifestira i u odnosu na status časnica – pravila o isključivanju žena iz zapovjednih dužnosti u borbenim postrojbama rezultiraju i smanjenim mogućnostima napredovanja u karijeri i profesionalnoj hijerarhiji (Moskos, 1990.).

Alternativno viđenje odnosa rodne integracije i vojne kulture/organizacije shvaća vojsku kao "modernu" instituciju koja zbog svojih funkcionalnih karakteristika (depersonaliziranog autoriteta, imperativa grupne lojalnosti itd.) umanjuje važnost nevojnih socijalnih ("askriptivnih") obilježja pojedinaca, stvarajući uvjete specifične komunalne solidarnosti koji potiskuju i važnost rodnih razlika. Ovo stajalište, naglašavajući meritokratske i kolegijalne (korporativne profesionalne) vojne vrijednosti, odbacuje predodžbu o vojnoj kulturi kao okolini u kojoj su žene nužno osuđene na status deprivilegiranih "drugih". Stoga zagovornici rodne integracije u vojsci (npr. gledište "liberalnoga feminizma") na temelju ideologije "jednakih mogućnosti" orijentiraju svoja nastojanja prema osiguranju rodne ravnopravnosti u oružanim snagama kao jednom od mehanizama ostvarivanja punopravnoga građanskog/državljanškog statusa žena (Miller, 1995.; Titunik, 2000.).¹⁸

STAJALIŠTA PRIPADNICA/-KA ORUŽANIH SNAGA – REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Pomalo ironično, spomenuta šturo ocrtana "civilna" polemička stajališta o rodnoj integraciji ne odražavaju posve vjerno i gledišta žena u oružanim snagama, posebno ne njihovu raznovrsnost.¹⁹ Rezultati istraživanja, provedenog od 1992. do 1994. na uzorku od 980 pripadnica Američke KoV, pokazali su da žene u vojsci, osim što ne predstavljaju monolitnu grupu, ne dijele mišljenja svojih "civilnih" zastupnika, kad je riječ o stajalištima u odnosu na pitanja ograničenja dostupnosti borbenih uloga kao zapreke punoj rodnoj integraciji. Tako časnice (16%) u nešto manjoj mjeri iskazuju "zadovoljstvo (sadašnjom) politikom isključivanja žena iz borbenih uloga" u

odnosu na dočasnice (23%) i vojnkinje (20%), dok u većoj mjeri (13%) prihvaćaju stav o poželjnosti "jednakog (u odnosu na muškarce) tretmana i služenja u borbenim rodovima" (3% vojnkinja i 4% dočasnica dijeli ovaj stav). Najprihvaćenijim stavom, u odnosu na pitanje o mogućnosti služenju žena u borbenim rodovima, pokazuje se onaj o dostupnosti takvih položaja na temelju dobrovoljnosti, koji prihvaća od 71% do 77% svih ispitanica.²⁰ Časnice (24%) također u nešto većoj mjeri u odnosu na dočasnice (14%) i vojnkinje (13%) drže da bi "istovjetni standardi fizičke spremnosti trebali vrijediti i za muškarce i za žene". Istodobno, 61% časnica smatra da "politika isključivanja žena iz borbenih uloga šteti mogućnostima napredovanja žena u KoV", dok to mišljenje dijeli 49% dočasnica i tek 38% vojnkinja (Miller, 1995., 24-28).

Dobiveni rezultati upućuju na razlike u percepciji poželjnosti rodne integracije uvjetovane različitim profesionalnim i organizacijskim statusom pojedinih grupacija žena u oružanim snagama. Časnice orijentirane na "institucionalnu" profesionalnu karijeru u oružanim snagama u većoj mjeri trpe posljedice ograničenja služenja u borbenim ulogama u odnosu na u većoj mjeri "zanimanjski" profilirane aspiracije dočasnica i vojnkinja (orijentiranih npr. na stjecanje dodatne naobrazbe), koje potencijalno obnašanje borbenih uloga tijekom kratkotrajnije vojne karijere (u odnosu na profesionalne karijere časnica) smatraju potencijalno dodatnim opterećenjem. Na razlike u stajalištima utječe i različit sadržaj "borbene uloge" časnica u odnosu na "borbenu ulogu" drugih skupina žena u vojsci, kao i niz nevojnih obilježja koja razlikuju pripadnice tih dviju skupina u diskontinuiranoj vojnoj organizacijskoj hijerarhiji.²¹

Osjetnim proširenjem broja dužnosti i položaja dostupnih ženama u američkim oružanim snagama tijekom 1990-ih potaknuta je provedba opsežna istraživanja posljedica rodne integracije na funkcionalne karakteristike vojne organizacije (spremnost, koheziju i moral), koje je uključilo i utvrđivanje obilježja stajališta njihovih pripadnika/-ca u odnosu na pravilo isključivanja žena iz borbenih uloga (Harrell i Miller, 1997.).²² Istraživanjem je, uz primjenu tehnika intervjua i ankete te rada u fokusnim grupama, obuhvaćeno ukupno 934 ispitanika (žena i muškaraca) u postrojbama "tradicionalno" otvorenim za žene, "otvorenim" postrojbama s novodostupnim vojnopopisnim dužnostima (*military occupational specialties*) za žene te postrojbama ranije posve zatvorenim za žene (u KoV, Ratnoj mornarici i Zboru marinaca).

Rezultati istraživanja pokazali su da prema prevladavajućim mišljenjima ispitanika (časnika, dočasnika i vojnika obaju spolova) "rodna integracija... ima relativno malen učinak

na spremnost, koheziju i moral" (Harrell i Miller, 1997., xvii). Ispitanici drže da integracija žena nije rezultirala i većim utjecajem na "spremnost" – sposobnost vojnih snaga ili postrojbe za ostvarivanje specifičnih ciljeva i zadaća, tj. raspoloživost, kvalificiranost, iskustvo, stabilnost i motivaciju njihova osoblja. Pritom većina časnika (65%) i viših dočasnika (68%) smatra da žene svoje dužnosti obnašaju podjednako dobro kao i muškarci, dok takvo mišljenje dijeli tek 38% nižih dočasnika i vojnika (Harrell i Miller, 1997., 43). Učinci integracije prepoznati su u odnosu na specifične aspekte spremnosti (npr. utjecaj trudnoće na raspoloživost), no u pravilu su ocijenjeni kao manje važni u odnosu na druge determinante spremnosti te su povezani s obilježjima organizacijskoga konteksta – npr. učinak smanjene raspoloživosti zbog trudnoće pojačava se u postrojbama s većim udjelom žena te u nepopunjenim postrojbama (Harrell i Miller, 1997., 33-52). Istraživanjem je utvrđeno da časnici i viši dočasnici obaju spolova stupanj "kohezije" (u vlastitoj postrojbi) procjenjuju višim u odnosu na procjene nižih dočasnika i vojnika. Pritom je u postrojbama s visokom kohezivnošću percepcija utjecaja rodne integracije kao negativnoga faktora izostala ili je njezin utjecaj ocijenjen minimalnim. U postrojbama u kojima je konstatirano postojanje konfliktnih grupa rod se pojavio kao jedna od osi podjela, no i tada kao manje važan čimbenik u odnosu na podjele između pojedinih radnih grupa ili podjela zasnovanih na razlikama u činu. S druge strane, podizanje razine profesionalnih standarda vladanja na radnom mjestu ispitanici su ocijenili kao doprinos više razine rodne integracije jačanju kohezije (Harrell i Miller, 1997., 53-67).²³ Razmatranje procjena stupnja "morala" – entuzijastičke participacije i stupnja predanosti pojedinaca u ciljno-orijentiranim grupama – pokazalo je da, slično procjenama stupnja kohezije, viši status u vojnoj hijerarhiji pridonosi i povoljnijoj procjeni stupnja morala postrojbe. Utjecaj rodne integracije na moral pritom ispitanici nisu ocijenili kao jedan od primarnih čimbenika (za razliku od, primjerice, uloge zapovjednika i radnog opterećenja), a njezini su (potencijalno) negativni učinci prepoznati na dva područja – pojavi spolnog uznemirivanja/zlostavljanja i oblikovanja dvostrukih (rodno specifičnih) organizacijskih standarda (Harrell i Miller, 1997., 69-83).

Analiza stajališta u odnosu na pravila isključivanja žena iz participacije u borbenim ulogama (rodovima) upozorila je na postojanje znatnih razlika u gledištima pojedinih skupina ispitanika (vidi Tablicu 2).

U muških ispitanika utvrđene su razlike u mišljenjima pripadnika različitih grana oružanih snaga. Tako pripadnici KoV i Zbora marinaca bez obzira na čin/status u znatno većoj

● TABLICA 2
Stavovi časnika i
časnica prema
sadašnjim pravilima
isključivanja žena iz
borbenih uloga (izvor:
Harrell i Miller, 1997.,
90 i 91).

	Časnici (KoV i Zbor marinaca)	Časnici (Ratna mornarica)	Časnice
Za isključenost žena iz određenih borbenih uloga	79%	48%	17%
Dopustiti dobrovoljno služenje žena u borbenim rodovima	12%	17%	41%
Tretirati žene posve jednako kao i muškarce, uključujući i službu u borbenim rodovima	10%	36%	41%

mjeri (57-79%) prihvaćaju postojeće, djelomično "rodno isključujuće", rješenje u odnosu na pripadnike Ratne mornarice (17-48%). Konstatirane su i znatne razlike u stavovima časnika, dočasnika i vojnika. Naime, u obje granske grupe časnici su manje skloni prihvaćanju opcije "dobrovoljnog izbora" (12-17%) u odnosu na niže dočasnike i vojnike (u KoV i Zboru marinaca 22-27%, u Ratnoj mornarici 29-30%), dok je najprihvaćenije među ponuđenim rješenjima za časnike ono (trenutačno na snazi) koje predviđa isključenost žena iz nekih borbenih uloga. U odnosu na muške kolege, časnice su znatno manje zadovoljne postojećim rješenjem te u podjednakoj mjeri preferiraju opcije "dobrovoljnog izbora" i "istovjetnoga tretmana". Osim toga, i ovim je istraživanjem potvrđeno postojanje razlika u stajalištima žena ovisno o njihovu profesionalnom/organizacijskom statusu. Tako su časnice (41%) te posebno više dočasnice (50%) u znatno većoj mjeri sklone prihvaćanju rješenja rodno egalitarnoga tretmana u odnosu na procjene istovjetne opcije nižih dočasnika i vojnkinja (10-24%).

U istraživanju provedenom na uzorku časnika OSRH 2001.²⁴ ispitanicima (muškarcima) ponuđena je mogućnost procjene niza tvrdnji koje su reprezentirale različite opcije raspoređivanja žena časnica u odnosu na dostupnost zapovjednih dužnosti u borbenom sektoru (vidi Tablicu 3).

Dobiveni rezultati pokazali su podijeljenost stavova časnika prema ovom pitanju. Tako se s potpuno "rodno egalitarističkom" opcijom (identični kriteriji raspoređivanja na sve vojne dužnosti) slaže ukupno 43,7% ispitanika, opciju "isključivo dobrovoljnog izbora (uz iste kriterije)" pri raspoređivanju žena u borbeni sektor prihvaća njih 55,6%, dok se raspoređivanju žena na zapovjedne dužnosti u borbenom sektoru protivi 44,7% ispitanika. Ako, uz potreban oprez zbog razlika u formulaciji pitanja/instrumenata,²⁵ usporedimo stajališta hrvatskih i američkih časnika (iz spomenutog istraživanja Harrell i Miller), primjetno je odstupanje u procjenama stupnja poželjnosti rodne ekskluzivnosti borbenih uloga. Veća sklonost hrvatskih časnika prihvaćanju rodno egalitarističkog, kao i načela dobrovoljnosti izbora borbenih uloga od strane žena u odnosu na američke časnike, upućuje pritom

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 1-2 (75-76),
STR. 185-206

SMERIĆ, T.: ROD,
VOJNA PROFESIJA...

● **TABLICA 3**
Stavovi časnika OSRH
o ulozi žena časnica u
oružanim snagama

kako na razlike između organizacijskih kultura (uključujući i one u mjeri salijentnosti same teme rodne integracije vojnih uloga), tako i na različit stupanj i karakter profesionalne korporativnosti. Uz to, "permisivnije" stajalište časnika OSRH u odnosu na ovu temu treba promatrati i u odnosu na organizacijski format i opći model regrutacije pripadnika oružanih snaga u Hrvatskoj, koji uključuje i postojanje opće vojne obveze (za mušku populaciju), zbog čega je dijelom i broj žena (časnica) u djelatnoj vojnoj službi, sukladno Haltinerovoj pretpostavci, razmjerno manji.²⁶

	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Slažem se	Potpuno se slažem	Nepoznato
Časnice bi trebalo, uz primjenu istih kriterija, raspoređivati na sve dužnosti u sklopu OSRH, uključujući i one zapovjedne u borbenom sektoru, na koje se raspoređuju i njihove muške kolege časnici.	17,9 (48)	38,1 (102)	34,7 (93)	9,0 (24)	0,4 (1)
Isključivo na temelju dobrovoljnosti trebalo bi časnicama omogućiti pristup zapovjednim dužnostima u borbenom sektoru OSRH, uz primjenu istih kriterija koji vrijede za raspoređivanje njihovih muških kolega časnika.	14,2 (38)	29,9 (80)	46,6 (125)	9,0 (24)	0,4 (1)
Časnice ne bi trebalo postavljati na zapovjedne dužnosti u borbenom sektoru OSRH.	7,1 (19)	48,1 (129)	28,7 (77)	16,0 (43)	- -
Ženama nije mjesto u djelatnom vojnom sastavu OSRH.	29,5 (79)	57,5 (154)	8,2 (22)	4,9 (13)	- -

ZAKLJUČNA NAPOMENA

Skicirani (konjunktorni?) trend razmjernoga porasta vojne participacije žena i rodne integracije organizacijskih uloga – od potpune isključenosti, preko etape integracije u pomoćnim "tradicionalno ženskim" ulogama (praćene osnivanjem posebnih ženskih zborova) do raspuštanja posebnih zborova, povećanja broja dostupnih vojnih dužnosti te orijentacije prema potpunoj rodnoj integraciji uloga (koja bi uključivala i borbene) – doprinosi i redefiniranju rodnog ekskluzivizma vojne profesije, možda i organizacijske kulture. No učinci ovih procesa na rodnu stratificiranost, kao specifičan oblik strukturirane društvene nejednakosti u širem nevojnom kontekstu, nisu istodobno i nužno "mobilizirajući" za status "neprivilegirane" skupine. Naime, isključivanje/uključivanje pojedinih grupa te jačanje/degradiranje njihova statusa u vojnoj organizaciji stječu društvenu relevantnost u mjeri u kojoj postoji mogućnost konvertiranja vojnoga statusa (akumulirane

moći) grupe u njezin društveni status. Pritom je, osim mogućnošću izravnog uključivanja grupe u oružani "politički" konflikt na temelju okolnosti raspolaganja oružjem te stupnjem transferabilnosti vojnih vještina na civilno tržište rada, stupanj konvertibilnosti statusa određen i stupnjem "centralnosti" institucionaliziranih struktura organiziranog nasilja – militariziranosti društva,²⁷ tj. mjerom u kojoj ratovanje i pripreme za rat uživaju status "poželjnih" društvenih aktivnosti, npr. kroz dodjelu državljanskih prava i/ili diferencijalnu klasifikaciju socijalnih grupa na temelju vojne službe (Levy, 1998., 877-879). Specifična priroda demilitarizacije suvremenih zapadnih "postvojnih" društava "bez rata"²⁸ neizravno je obezvrijedila "dobit" ostvarenu u vojsci od strane žena kao "subordinirane" socijalne grupe – ostvarivanje povoljnijega vojnog organizacijskog/profesionalnog statusa žena umanjeno je relativnim opadanjem važnosti vojne participacije po društveni "stratifikacijski" status pojedinaca/grupa. Utoliko se ograničena (privremena?) "vojna" uzlazna mobilnost/"emancipacija" žena može promatrati i kao slučaj sindroma "uspona u dizalu koje se spušta", a ishod procesa smatrati sličnim onom vojno-civilne statusne konvertibilnosti, primjerice, nekih "etničko-klasnih kolektiviteta" u izraelskom, odnosno "rasnih" grupa u američkom društvenom kontekstu (vidi Levy, 1998.). Spomenuto, kad je riječ o ženama kao specifičnoj statusnoj grupaciji, predstavlja dodatni razlog za oprez pri identificiranju nedvojbeno ostvarenoga višeg stupnja rodne ravnopravnosti i integriranosti u vojnom, s ostvarivanjem emancipacijskoga projekta u širem socijalnom kontekstu.

BILJEŠKE

---

¹ Tako npr. u SAD-u inicijalno profiliranje pokreta za prava žena ne uključuje i temu prava na vojnu participaciju, a razmjerno se rano (1915.) uspostavlja i veza između feminizma i pacifizma (Miller, 1995.). Nakon stjecanja prava glasa (1920.) od žena se ne očekuje i vršenje vojne službe kao oblika ispunjavanja građanske/državljanske obveze (Burk, 1995.).

² Tako, dok u SAD-u za Prvog svjetskog rata radi samo 1,5 milijuna žena (od toga manji broj u "tradicionalno" muškim zanimanjima), broj zaposlenih žena tijekom Drugog svjetskog rata raste s 10,8 milijuna 1941. na više od 18 milijuna 1944., uz zamjetan porast njihova udjela u industrijskim zanimanjima. Za Drugog svjetskog rata dolazi i do osjetnih promjena u sastavu ženske radne populacije – od predratnoga sastava u kojem dominiraju "siromašne, mlade i neudane" žene, prema populaciji s većinskom zastupljenošću udanih žena iz srednje klase u prosječnoj dobi od oko 35 godina. Pritom se mijenja i motivacija žena za radno angažiranje – uz ekonomsku nužnost, motiv postaje i održanje ili poboljšanje životnoga standarda (Greene, 1982., 71-73).

³ Spomenuto u SAD-u prate pritisci koji "potiču" žene na napuštanje posla, kao oblik "prilagodbe" (koja se očekuje od žena) na povratak ratnih veterana. Udio žena u ukupnoj radnoj populaciji tako s ratnih 36% pada 1946. na 29% (Greene, 1982., 74).

⁴ Udio žena ograničen je na 2% ukupnoga broja vojnika i dočasnika (u KoV, bez medicinskih sestara), a postotak žena časnica na najviše 10% od ukupnoga broja žena vojnika i dočasnika. Ženama je onemogućeno služenje na zapovjednim položajima, kao i ostvarivanje generalskog čina. Utvrđena eksplicitna zabrana raspoređivanja žena na zrakoplove i plovila uključene u borbene misije naknadno je u KoV proširena zabranom izravne borbene participacije žena (Harrell i Miller, 1997., 1-2).

⁵ Udio žena u ukupnom sastavu oružanih snaga u ovom se razdoblju upeterostručuje, a ovaj je trend paralelan onom o općem porastu postotka žena u ukupnoj radnoj populaciji – od 37% 1962. na 53% 1982. (Shields, 1988., 99-100).

⁶ Rodna ravnopravnost u vojnoj i borbenoj participaciji u početku se zasnivala na cionističkoj socijalističkoj ideologiji, a kasnije je prerasla u svojevrsan mit (Gal, 1986., 46-47).

⁷ "Chen" – The Women's Corps. (1998.). Israel Defense Forces, Spokesperson's Office, Information Branch. (<http://www.idf.il/./chen.htm>).

⁸ Dostupni podaci za Hrvatsku pokazuju da je ukupno 6013 žena 2000. godine činilo 13,9% ukupnoga sastava MORH-a i OSRH, pri čemu su manje od 1/3 toga broja (1892) činile djelatnice sa statusom djelatnih vojnih osoba (Vjesnik, 18. 9. 2000.).

⁹ Tako npr. u SAD-u žene čine 1/6 poručnika, ali i tek 1/30 pukovnika te manje od 1% generala (Moskos, 1990.). U Hrvatskoj žene sa statusom djelatnih vojnih osoba činile su 2000. godine 1,77% (32) sastava viših časnika, 5,57% (399) sastava nižih časnika, 9,05% (918) sastava dočasnika te 3,57% sastava vojnika (543), dok časnica s osobnim činom generala nije bilo (Vjesnik, 18. 9. 2000.).

¹⁰ Ključna premisa modela jest procjena prema kojoj se vojska SAD-a (ali i druge vojske država Zapada) "udaljuje od institucionalnog modela", legitimiranog u kategorijama vrijednosti i normi, odnosno "svrhom koja transcendirira pojedinačne interese u korist pretpostavljenog višeg dobra" te "u sve većoj mjeri poprima obilježja zanimljivog formata", legitimiranog tržišnim kategorijama – "prevladavajuće novčanim nagradama za ekvivalentne kompetencije" (Moskos, 1977., 42-43), transformirajući se "od vojne organizacije kao visokodivergentne do one visokokonvergentne civilnim strukturama" (Moskos, 1986., 377-378).

¹¹ Tako, ostvarivanje profesionalne vojne karijere časnice, u većoj mjeri no časnike, prisiljava na vršenje izbora u odnosu na "alternativnu" mogućnost odabira obiteljskoga života (Miller, 1995.), što ilustriraju podaci prema kojima je u SAD-u 1989. godine u braku bilo 94% viših časnika (od toga ih 90% ima djecu), dok je u braku tek 51% viših časnica, a samo polovica od toga broja ima i djecu (Moskos, 1990.).

¹² Dužnosti na koje se u pravilu odnose preostale restrikcije obuhvaćaju one u borbenim sektorima/rodovima pješništva, oklopništva i službu u podmornicama.

¹³ Tako je, primjerice, na temelju rješenja Vrhovnog suda u Izraelu 1995. ženama omogućeno pohađanje pilotske edukacije, dok je presudom Europskog suda 2000. uklonjeno dotadašnje ograničenje vojne participacije žena u njemačkom *Bundeswehru* na medicinsku službu i službu u vojnim orkestrima (Nielsen, 2001.).

¹⁴ Trend koji je poslužio kao povod oblikovanju spomenute hipoteze zapažen je već sredinom 1970-ih godina (vidi Van Doorn, 1975.; Feld, 1975.; Martin, 1977.).

¹⁵ Budući da je u promatranim zemljama vojna participacija žena zasnovana na osobnom izboru, WR je upotrijebljen i kao indikator "stupnja dobrovoljnosti" oružanih snaga. Istodobno, kako dragovoljno regrutirani pripadnici oružanih snaga obnašaju tehnološki složenije dužnosti (za obnašanje kojih "kratkoročno" unovačeni obveznici ne mogu steći potrebnu razinu kompetentnosti), WR je posredno i indikator ostvarenoga vojnog tehnološkog standarda. Osim toga, "tradicionalno" natprosječna zastupljenost žena u nekim granama (ratnoj mornarici i zrakoplovstvu) poslužila je kao pokazatelj stupnja strukturalne diferenciranosti oružanih snaga.

¹⁶ Spomenuto stajalište prepoznaje stoga i "tradicionalne" ženske vojne uloge (npr. onu medicinskih sestara) kao institucionalizaciju (pseudo)erotske, neomaterinske uloge u maskulinom "tanatotičkom" sektoru (Katunarić, 1984., 166).

¹⁷ Ovaj se argument i dalje često navodi (vidi npr. Van Creveld, 2002.) usprkos okolnosti da je "tehnološki" karakter suvremenoga ratovanja, kao uostalom i zamagljivanje jasnih razlika između borbenih i neborbenih sektora ("prednje crte" i "pozadine"), uvelike (osim u slučaju nekih specifičnih dužnosti) relativizirao uvjerljivost argumenta razlike u fizičkoj snazi između spolova kao temelja vojnih "politika" zasnovanih na rodnoj ekskluzivnosti (Moskos, 1990.; Jessup, 1996.).

¹⁸ Posredno, prilog ovakvom viđenju karaktera "vojne organizacijske kulture" (u SAD-u) jest neki od rezultata istraživanja "zadovoljstva poslom", kojima je utvrđen viši stupanj zadovoljstva poslom žena u vojsci u odnosu na žene zaposlene u civilnom sektoru (posebno kada je riječ o ženama iz "manjinskih grupa") i komparativnih razmatranja mogućnosti napredovanja žena, koja pokazuju da su izgledi napredovanja žena u meritokratskom vojnom sustavu povoljniji u usporedbi s onima njihovih "civilnih" dvojnika (Titunik, 2000.).

¹⁹ Miller smatra da razlog pojavi ovoga jaza, uz ostalo, leži i u neprimjerenosti feminističke argumentacije zasnovane na individualnim pravima položaju žena "koje služe organizacijskim potrebama... institucije koja supsumira individualna prava pod 'više dobro'", stereotipnom i jednostranom shvaćanju vojne kulture, kao i propustu prepoznavanja uspješnih strategija žena koje su "uspjele ovladati rodnim konfliktom usprkos neprijateljskoj okolini" (Miller, 1995., 3).

²⁰ Okolnost da bi posljedica prihvaćanja "načela dobrovoljnosti" bila i stvaranje "dvostrukih standarda" predstavlja istodobno i (najčešći) protuargument njegovu uvođenju u vojnu organizaciju. Tako, primjerice, Moskos smatra da bi "dopustiti obojim spolovima da biraju hoće li ili ne ići u borbu predstavljalo kraj učinkovite vojne sile" (Moskos, 1990., 78). Također, postojanje i primjena "dvostrukih standarda" (koji impliciraju i postojanje različitih očekivanja i odgovornosti)

umanjuje kredibilitet žena (njihova ostvarenog/zasluženog statusa), istodobno generirajući neprijateljstvo muškaraca korespondentnoga statusa, koji svoj položaj doživljavaju kao deprivilegiran (Harrell i Miller, 1997., xx).

²¹ Tako npr. dok u SAD-u 1993. godine 75% časnica čine bjelkinje koje posjeduju visok stupanj naobrazbe, 84% dočasnica i vojnkinja posjeduju srednjoškolsku naobrazbu, a čak 47% njih čine Afroamerikanke (Miller, 1995., 16).

²² Zakonskim promjenama u SAD-u provedenim 1993. udio položaja dostupnih ženama u pojedinim je granama oružanih snaga povećan sa 61,0 na 67,2% u KoV, sa 61,0 na 91,2% u Ratnoj mornarici, sa 97,0 na 99,4% u Zrakoplovstvu te sa 33,0 na 62,0% u Zboru marinaca, tj. njihov je udio ukupno povećan sa 67,4 na 80,2%. Rodne restrikcije ostale su na snazi pri raspoređivanju u postrojbe ispod razine brigade s primarno borbenim zadaćama (Harrell i Miller, 1997., xvii i 4).

²³ Neke ranije studije, provedene u "terenskim uvjetima" rodno integrirane obuke upozorile su na pojavu razvoja kohezije u sklopu zajedničkoga stjecanja iskustva – npr. porast adaptabilnosti rodno specifičnih očekivanja u odnosu na higijenske uvjete i smještaj, porast važnosti razlikovanja između pripadnika i nepripadnika postrojbe (u odnosu na rodno), opadanje razine seksualnog uznemirivanja i sl. (Shields, 1988.; Moskos, 1990.). No, s druge strane, rezultati istraživanja upozoravaju i na okolnost da zastupljenost žena ne umanjuje tek razinu "hipermaskulnosti" u rodno mješovitim postrojbama, već, ovisno o složenom kontekstu djelovanja drugih čimbenika, utječe i na promjenu odnosa ove specifične grupne kulture i kohezije (Rosen i sur., 2003.).

²⁴ Istraživanje je, u sklopu realizacije znanstvenoistraživačkoga projekta "Razvojni akteri i ekonomska modernizacija hrvatskog društva" Instituta društvenih znanosti "Ivo Pilar" iz Zagreba, uz organizacijsku potporu Sektora za odnose s javnošću i informiranje MORH-a, provedeno anketnim ispitivanjem po grupama od travnja do studenog 2001. godine. Prigodni uzorak činilo je 268 viših i nižih časnika (od brigadira do poručnika) svih triju grana OSRH – polaznika Temeljne časničke škole, Više časničke škole, Zapovjedno-stožerne škole te Škole stranih jezika u sklopu Hrvatskoga vojnog učilišta u Zagrebu i Splitu.

²⁵ Tvrdnje ponuđene na procjenu hrvatskim časnicima odnosile su se isključivo na status časnica, a ispitanici su posebno prosuđivali svaku od ponuđenih opcija, dok su američki časnici, birajući jedno od tri ponuđena rješenja, iznosili mišljenja o raspoređivanju žena bez obzira na njihov profesionalni/organizacijski status.

²⁶ Zanimljivo je da se stajališta hrvatskih časnika odlikuju sličnošću s onima pripadnika njemačkoga *Bundeswehra* (od vojnika do časnika), utvrđena istraživanjem poštanskom anketom (N=2650 od 3300 odaslanih upitnika) provedenim 2000. godine (prije donošenja političke odluke o ukidanju restrikcija): 15% ispitanika slaže se s tvrdnjom prema kojoj "ženama ne bi trebala biti dopuštena služba u vojsci"; 27% s onom da "žene trebaju služiti samo na trenutačno dostupnim dužnostima"; 40% s tvrdnjom da "ženama treba biti dopušteno služenje na svim dužnostima osim borbenih"; a njih 51% s tvrdnjom

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 1-2 (75-76),
STR. 185-206

SMERIĆ, T.: ROD,
VOJNA PROFESIJA...

prema kojoj "ne trebaju postojati restrikcije u odnosu na dostupnost dužnosti za žene" (Kümmel, 2002.).

²⁷ Slično Andreski (1968., 137-138) primjećuje da je mjera povezanosti unutarne vojnoorganizacijske i socijalne mobilnosti, osim dostupnošću drugih kanala društvenog uspona, određena stupnjem "polemičnosti" (militantnosti) društva.

²⁸ Odnos (prividno) kontradiktornih procesa militarizacije i demilitarizacije mijenja se u "društvu bez rata" (*warless society*) – posthladnoratovskom "nasljedniku" prethodnih modela "društava ratne spremnosti" i "društava ratnog odvratanja" (Moskos, 1992., 5-6). Spomenuti se procesi na planu različitih društvenih struktura odvijaju simultano – tako se npr. "militarizacija elitne politike ili ekonomske strategije odvija ruku pod ruku s demilitarizacijom masovnog zapošljavanja, života i politike" (Shaw, 1991., 14). Takva "diferencijacija i specijalizacija militarizma", uz porast izdvojenosti (tehnološke, ali i političke) aktivnosti "ratnih priprema" iz matice društvenog života, mijenja način na koji rat i pripreme za rat utječu na društvo, što u konačnici rezultira "parcijalnom demilitarizacijom društava" (Shaw, 1991., 23).

LITERATURA

Abercrombie, N., Hill, S., Turner, B. S. (1988.), *The Penguin Dictionary of Sociology*. London: Penguin Books.

Andreski, S. (1968.), *Military Organization and Society*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Annual Review of Women in NATO's Armed Forces (2001.), *NATO Review*, 49 (2): 34.

Burk, J. (1995.), Citizenship Status and Military Service: The Quest for Inclusion by Minorities and Conscientious Objectors. *Armed Forces and Society*, 21 (4): 503-519.

Cohen, S. A. (1995.), The Israel Defense Forces (IDF): From a "People's Army" to a "Professional Military" – Causes and Implications. *Armed Forces and Society*, 21 (2): 237-254.

Dunivin, K. O. (1994.), Military Culture: Change and Continuity. *Armed Forces and Society*, 20 (4): 531-546.

Feld, M. D. (1975.), Military Professionalism and the Mass Army. *Armed Forces and Society*, 1 (2): 191-214.

Gal, R. (1986.), *A Portrait of the Israeli Soldier*. New York – Westport, Connecticut – London: Greenwood Press.

Greene, R. S. (1982.), The United States: Women in World War II. U: P. J. F. Rosof, W. Zeisel, J. B. Quandt (ur.), *The Military and Society. Reviews of Recent Research. Trends in History* (Volume 2, Number 2) (str. 71-82). New York: The Institute for Research in History and The Haworth Press.

Haltiner, K. W. (1998.), The Definite End of the Mass Army in Western Europe? *Armed Forces and Society*, 25 (1): 7-36.

Harrell, M. C., Miller, L. L. (1997.), *New Opportunities for Military Women. Effects Upon Readiness, Cohesion, and Morale* (MR-896-OSD). Santa Monica, CA: RAND. (<http://www.rand.org/publications/MR/MR896>)

- Jessup, C. (1996.), *Breaking Ranks. Social Change in Military Communities*. London – Washington: Brassey's.
- Katunarić, V. (1984.), *Ženski eros i civilizacija smrti*. Zagreb: Naprijed.
- Klein, U. (1999.), "Naši najbolji momci" – vojska i rod u Izraelskom društvu. U: Đ. Knežević (ur.), *Žene i politika. Nova militarizacija Europe – posljedice i utjecaji* (str. 19-34). Zagreb: Ženska infoteka.
- Kümmel, G. (2002.), Complete Access: Women in the Bundeswehr and Male Ambivalence. *Armed Forces and Society*, 28 (4): 555-573.
- Levy, Y. (1998.), Militarizing inequality: A conceptual framework. *Theory and Society*, 27: 873-904.
- Martin, M. L. (1977.), Conscription and the Decline of the Mass Army in France, 1960-1975. *Armed Forces and Society*, 3 (3): 355-406.
- Miller, L. (1995.), *Feminism and the Exclusion of Army Women from Combat*. Harvard University: John M. Olin Institute for Strategic Studies. (<http://hdc-www.harvard.edu/cfia/olin/pubs/no2.htm>)
- Moskos, C. C. (1977.), From Institution to Occupation. Trends in Military Organization. *Armed Forces and Society*, 4 (1): 41-50.
- Moskos, C. C. (1986.), Institutional/Occupational Trends in Armed Forces: An Update. *Armed Forces and Society*, 12 (3): 377-382.
- Moskos, C. C. (1988.), Institutional and Occupational Trends in Armed Forces. U: C. C. Moskos, F. R. Wood (ur.), *The Military. More Than Just a Job?* (str. 15-26). New York-London: Pergamon-Brassey's.
- Moskos, C. C. (1990.), Army Women. *The Atlantic Monthly*, 266 (2): 71-78.
- Moskos, C. C. (1992.), Armed Forces in a Warless Society. U: J. Kuhlman, C. Dandeker (ur.), *Armed Forces after the Cold War*. Munich: German Armed Forces Institute for Social Research (SOWI), FORUM International, (13): 3-10.
- Moskos, C. C., Burk, J. (1998.), The Postmodern Military. U: J. Burk (ur.), *The Adaptive Military. Armed Forces in a Turbulent World* (str. 163-182). New Brunswick-London: Transaction Publishers.
- Moskos, C. C., Williams, J. A., Segal, D. R. (ur.) (2000.), *The Postmodern Military. Armed Forces after the Cold War*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Nielsen, V. (2001.), Women in uniform. *NATO Review* (web edition), 49 (2): 26-27. (<http://www.nato.int/docu/review/2001/0102-09.htm>)
- Perlmutter, A. (1977.), *The Military and Politics in Modern Times. On Professionals. Praetorians, and Revolutionary Soldiers*. New Haven-London: Yale University Press.
- Rosen, L. N., Knudson, K. H., Fancher, P. (2003.), Cohesion and the Culture of Hypermasculinity in U. S. Army Units. *Armed Forces and Society*, 29 (3): 325-351.
- Shaw, M. (1991.), *Post-Military Society. Militarism, Demilitarization and War at the End of the Twentieth Century*. Philadelphia: Temple University Press.
- Shields, P. M. (1988.), Sex Roles in the Military. U: C. C. Moskos, F. R. Wood (ur.), *The Military. More Than Just a Job?* (str. 99-113). New York-London: Pergamon-Brassey's.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 1-2 (75-76),
STR. 185-206

SMERIĆ, T.: ROD,
VOJNA PROFESIJA...

- Snyder, R. C. (2003.), The Citizen-Soldier Tradition and Gender Integration of the U.S. Military. *Armed Forces and Society*, 29 (2): 185-204.
- Titunik, R. F. (2000.), The First Wave: Gender Integration and Military Culture. *Armed Forces and Society*, 26 (2): 229-257.
- Van Creveld, M. (2002.), Treading Water: Women, Feminism and the Military. *Polemos*, 5 (1-2): 125-137.
- Van Doorn, J. (1975.), The Decline of the Mass Army in the West: General Reflections. *Armed Forces and Society*, 1 (2): 147-157.
- Wechsler Segal, M. (1988.), The Military and the Family as Greedy Institutions. U: C. C. Moskos, F. R. Wood (ur.), *The Military. More Than Just a Job?* (str. 79-97). New York-London: Pergamon-Brassey's.
- Williams, J. A. (2000.), The Postmodern Military Reconsidered. U: C. C. Moskos, J. A. Williams, D. R. Segal (ur.), *The Postmodern Military. Armed Forces after the Cold War* (str. 265-277). New York – Oxford: Oxford University Press.
- Xiaolin, L. (1993.), Chinese Women in the People's Liberation Army: Professionals or Quasi-Professionals?. *Armed Forces and Society*, 20 (1): 69-83.

Gender, Military Profession and Armed Forces: The Increase of Women's Military Participation/Integration as a Trend of Emancipation?

Tomislav SMERIĆ
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

The article is addressing multiple issues concerning women's participation/gender integration in contemporary armed forces and its broader social consequences. After a short comment on the complex and perplexing relationship between citizenship/military rights/obligations of women, a brief historical overview of main features of their military participation is given. Attention is then focused on characteristics of post-cold war trends in military gender integration, especially those aspects of the processes revealed in sociological interpretations (I/O model, "postmodern military" hypothesis, the "decline of the mass army theory"). Conflicting arguments of "civil agents" on the topic are also presented and compared to views of military women/men, established by research findings on the issue conducted in military context. Finally, the conducted analysis suggests caution in identifying the undoubtedly reached higher level of gender equality and integration of women in military context with the accomplishment of the project of emancipation in a broader social context.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 14 (2005),
BR. 1-2 (75-76),
STR. 185-206

SMERIĆ, T.: ROD,
VOJNA PROFESIJA...

Geschlechtszugehörigkeit, Militärlaufbahn und Streitkräfte: Ein Zuwachs von Frauen in Militärberufen als Emanzipationstrend?

Tomislav SMERIĆ
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Der Artikel behandelt eine Reihe von Themen, die mit dem Zuwachs von Frauen in Militärberufen innerhalb der Streitkräfte moderner Staaten und den breiteren gesellschaftlichen Auswirkungen dieses Prozesses in Verbindung stehen. Neben einem Kommentar zum komplexen und komplizierten Verhältnis zwischen staatsbürgerlichen/militärischen Rechten und Pflichten der Frauen erhält der Leser einen kurzen geschichtlichen Überblick zum militärischen Engagement von Frauen. Sodann widmet sich der Verfasser den nach dem Kalten Krieg charakteristischen Trends bei der Geschlechterverteilung in den zeitgenössischen Heeresverbänden, insbesondere jenen Aspekten, die in soziologischen Studien aufgedeckt wurden (sog. I/O-Modell, Hypothese vom "postmodernen Militär", "Theorie des Verschwindens von Massenheeren"). Präsentiert werden ferner die Gegenargumente von "Zivilvertretern", gefolgt von einem Vergleich dieser Argumente mit den Aussagen von Frauen und Männern, die einem Heeresverband angehören, sowie mit den Ergebnissen entsprechender Untersuchungen. Die vorliegende Arbeit suggeriert abschließend einen vorsichtigen Umgang mit Angaben über den unzweifelbaren Zuwachs von Frauen und ihre gleichberechtigte Stellung in Militärberufen und warnt davor, diesen Trend mit der Frauenemanzipation in einem breiteren gesellschaftlichen Umfeld gleichzusetzen.